

Інформаційні матеріали
Українського інституту національної пам'яті
до 88-х роковин Голодомору 1932–1933 років

Щороку в четверту суботу листопада Україна вшановує пам'ять жертв Голодомору 1932–1933 років і масових штучних голодів 1921–1923 і 1946–1947 років.

У 2021 році День пам'яті жертв голодоморів припадає на 27 листопада.

Україна внаслідок геноциду 1932–1933 років, масових штучних голодів 1921–1923 та 1946–1947 років втратила мільйони людських життів. У 2006 році Законом України Голодомор 1932–1933 років був визнаний геноцидом Українського народу. У 2010 році Апеляційний суд міста Києва назвав винних в організації Голодомору та кваліфікував Голодомор 1932–1933 років як акт геноциду частини української національної групи.

Нашим спільним обов'язком є гідно вшанувати вбитих голодом жертв комуністичного режиму і передати пам'ять про трагедію наступним поколінням.

Цього року, як і торік, жалобні заходи відбуватимуться в умовах обмежень щодо проведення масових заходів через загрозу здоров'ю і життю людей від коронавірусної хвороби. Проте карантин не повинен перешкодити гідному вшануванню пам'яті жертв Голодомору.

Натомість, маємо нагоду посилити увагу до акції “Запали свічку” – активніше закликати засвітити вогник у кожній домівці – вияв нашої скорботи за жертвами і віри у те, що в майбутньому подібні трагедії не повторяться.

О 16.00 27 листопада не забудьте долучитися разом із громадою до Загальнонаціональної хвилини мовчання.

Цього року Український інститут національної пам'яті акцентує увагу на тому “Як говорити з дітьми про Голодомор?”.

У фокусі інформаційної кампанії – діти як найвразливіша категорія жертв сталінського геноциду. Звертаємо увагу й на те, що діти є найвразливішою категорією і щодо сприйняття інформації про муки і смерть багатьох мільйонів людей. Тому розмовляти з дітьми та підлітками про Голодомор важливо, але так, щоб не травмувати їх, а передати знання та досвід і зберегти пам'ять.

Ключові повідомлення:

Голодомор – геноцид проти Українського народу, результат спеціально організованого комуністичним керівництвом штучного голоду в 1932–1933 роках, що спричинив загибель мільйонів людей. Згідно з Конвенцією ООН “Про запобігання злочину геноциду і покарання за нього”, геноцидом вважаються умисні дії, спрямовані на цілковите або часткове знищення національних, етнічних, расових або релігійних груп шляхом вбивства членів цієї групи; нанесення їм тяжких тілесних або психічних ушкоджень; навмисне створення життєвих умов, розрахованих на повне або часткове знищення групи; дії, розраховані на унеможливлення народження дітей в середовищі групи; насильницька передача дітей цієї групи іншій групі.

ДОКУМЕНТ СЕД АСКОД

Сертифікат [58E2D9E7F900307B040000009C702D00B2F97C00](#)

Підписувач [Дробович Антон Едуардович](#)

Дійсний з [19.12.2019 0:00:00](#) по [19.12.2021 0:00:00](#)

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

№ 3185/2.1-07-21 від 22.11.2021

Упокорення голодом стало інструментом закріплення влади сталінського режиму, ліквідації верстви українських селян-господарів і перетворення їх у безправних колгоспників, а разом з тим, – викорінення в Україні соціальних основ незалежництва, тобто соціальної основи української нації. Цей злочин був ретельно продуманий, задіяні численні механізми його реалізації: через чисельні податки і збори, нереальні хлібозаготівельні плани та обшуки в українських селян відбирали харчі, заборона виїзду із населеного пункту з листопада 1932 року (так званий режим “чорних дошок”) і загалом з охопленої голодом республіки від початку 1933-го їх позбавляла останніх надій на порятунок.

Голодомор спричинив загибель мільйонів українців на території України та Кубані, завдав непоправного удару по ментальності та культурі, перервав зв'язок поколінь. Найвразливішою категорією жертв Голодомору стали діти. Згідно із дослідженнями українських демографів, у той час померло понад 1.5 млн. хлопчиків і дівчаток віком до 10 років.

Моральний обов'язок держави та суспільства перед минулими та наступними поколіннями – пам'ятати про кожного, хто загинув від голоду, і передати пам'ять про цю трагедію. Разом із тим розмовляти з дітьми на цю тему бажано на зрозумілому рівні, з урахуванням вікових особливостей психіки та емоційного розвитку. Слід займати активну позицію, аби дитина відчувала себе в безпеці і захищеною. Завершувати бесіду запевненням, що батьки і суспільство робитимуть все від них можливе, аби запобігання повторенню подібного в майбутнього.

Говорячи з дітьми про Голодомор, варто акцентувати на цінностях життя і пам'яті про мертвих, почутті радості від того, що наші рідні вижили і дали життя нам. Про трагедію треба казати правду, але не заглиблюватися в моторошні деталі, натомість зосередитися на моральному або емоційному аспекті теми, наприклад, взаємодопомога, співчуття, стратегіях виживання, подолання наслідків. Важливо наголосити, що ми, українці, сильні і нас не зламав тоталітарний режим.

Історична довідка

Українська революція 1917–1921 років стала переломним моментом нашої історії. Вона прискорила становлення української політичної нації та національної еліти. Національне відродження періоду Української революції було настільки сильним, що більшовики попри її поразку не могли його ігнорувати. Вони змушені були піти на створення у 1919 році квазідержави УСРР і певні поступки українському національному рухові – українізацію та НЕП. Українізація швидко досягла вражаючого успіху – розпочався український культурний ренесанс.

Проте до кінця 1920-х років в СРСР утвердився тоталітарний комуністичний режим із жорстоким придушенням і покаранням будь-якої незгоди.

Селяни з їхньою природженою повагою до приватної власності не сприйняли суцільної колективізації. Коли розпочалася конфіскація землі, майна

ДОКУМЕНТ СЕД АСКОД

Сертифікат [58E2D9E7F900307B040000009C702D00B2F97C00](#)

Підписувач [Дробович Антон Едуардович](#)

Дійсний з [19.12.2019 0:00:00](#) по [19.12.2021 0:00:00](#)

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

№ 3185/2.1-07-21 від 22.11.2021

та збїжжя, а людей силою примушували вступати до колгоспів, село повстало. У 1930 році відбулося близько 4 тис. масових виступів, в яких взяло участь близько 1,2 мільйона селян. За перші 7 місяців 1932 року, тобто вже в умовах голоду, ГПУ зафіксувала в УСРР понад 900 виступів. Незважаючи на тиск партійних і державних органів, майже 500 сільських рад в Україні відмовилися приймати нереальні плани хлібозаготівель.

Улітку 1932 року через наростання спротиву Йосип Сталін із оточенням прийняв рішення про організацію в Україні штучного голоду, щоб шляхом винищення частини населення залякати інших і не “втратити Україну”.

Голодомор став результатом чітко спланованої політики Кремля. Безпосередньо до Голодомору призвело посилення попередньої політики визиску та введення в дію нових механізмів геноциду наприкінці 1932 року.

Головними із яких стало масове вилучення всього продовольства, на відміну від попереднього часу, коли забирали переважно зерно. Конфіскація вимагала мобілізації репресивного апарату, залучення робітників, державних службовців, співробітників компартійного апарату. Для вилучення продовольства створювали спеціальні загони з активістів, які обшукували сільські садиби. Від початку 1933 року ці спеціально навчені активісти забрали все їстівне у мільйонів людей, прирікши їх на смерть.

Люди почали втікати з уражених голодом територій. У відповідь влада намагалася ізолювати їх у межах окремих територій за допомогою режиму “чорних дошок”. Села, занесені на “чорні дошки”, оточували збройні загони міліції та радянських спецслужб. Звідти вивозили всі запаси їжі. Заборонялася торгівля та ввезення будь-яких товарів.

У січні 1933 року заборонили виїзд селян із території України та Кубані, заселеної переважно українцями. Втікачам не продавали квитки на поїзди. Блокували дороги до міст. Тих, хто встиг виїхати, заарештовували і повертали назад.

Так режим створив для значної частини населення України несумісні із життям умови. Голодуючі опинилися в замкнутому колі, повністю залежні від волі державного та партійного апарату. Жертвами Голодомору стали мільйони українців.

Навколо теми Голодомору комуністи встановили повну інформаційну блокаду, яка тривала фактично до відновлення Україною незалежності в 1991 році. Приховування інформації про злочин Голодомору може вважатися однією з ознак геноциду. Крім приховування доказів злочину та унеможливлення надання допомоги голодуючим, інформаційний вакуум переслідував й іншу мету. СРСР налагоджував за кордоном активні торговельні зв'язки, і розголос про голод в Україні міг мати негативні наслідки для налагодження міжнародних контактів та підписання контрактів. Однак окремі західні журналісти, які побували за залізною завісою тоталітаризму, публікували репортажі про злочин, доносили світові про те, що там діється насправді.

ДОКУМЕНТ СЕД АСКОД

Сертифікат [58E2D9E7F900307B040000009C702D00B2F97C00](#)

Підписувач [Дробович Антон Едуардович](#)

Дійсний з [19.12.2019 0:00:00](#) по [19.12.2021 0:00:00](#)

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

№ 3185/2.1-07-21 від 22.11.2021

Постановою Апеляційного суду міста Києва від 13 січня 2010 року Йосипа Сталіна, В'ячеслава Молотова, Лазаря Кагановича, Павла Постишева, Станіслава Косіора, Власа Чубаря, Менделя Хатаєвича визнано винними в організації Голодомору: *«...з метою придушення національно-визвольного руху в Україні та недопущення побудови і утвердження незалежної української держави, шляхом створення життєвих умов, розрахованих на фізичне винищення частини українців спланованим ними Голодомором 1932–1933 років, умисно організували геноцид частини української національної групи, внаслідок чого було знищено 3 млн. 941 тис. осіб, тобто безпосередньо вчинили злочин, передбачений ч. 1 ст. 442 Кримінального кодексу України».*

Доля дітей в часи Голодомору

В історії Голодомору доля дітей – це психологічно найскладніша тема як для дослідників, так і для пересічних громадян. Страждання та смерть дітей не залишають нікого байдужим.

Очевидно, що незміцнілому дитячому організму необхідна їжа, щоб рости і розвиватися. Без адекватного харчування діти стають ще більш сприйнятливими до хвороб. Брак поживних речовин призводить до незворотної шкоди для дитячого фізичного і розумового розвитку, а то й до смерті.

Голодуючи самі, батьки ставали безсилим свідками мук синів і дочок. Намагаючись врятувати їх, дорослі йшли на різні кроки – приховували від бригад-реквізиторів продукти, продавали й обмінювали цінні речі та одяг, вивозили дітей у міста, просили родичів їх тимчасово прихистити. Аби хоч чимось годувати родину, готували затирухи, коржі, маторженики та мамалигу – застосовували різні сурогати.

Проте голодне виснаження по різному впливало на психічний стан батьків. Не всім вдавалося зберегти здатність виявляти жертвність і відмовлятися від їжі на користь дітей, аби якомога довше підтримати їхнє життя. Свідчення очевидців переповнені згадок про мертвих жінок з ще живими немовлятами на їхніх грудях.

“Я часто спостерігала, як мати, прийшовши до міста, шукала людну вулицю. Розстеляла на тротуарі хустку, садвила на ній дитину ...відходила недалеко і спостерігала, чи не забере хтось. Через деякий час вона поверталася, забирала дитину, йшла до іншої вулиці і робила те саме. Я ніколи не бачила, щоб хтось підбирав дітей. Попервах це були поодинокі випадки, аж потім перетворилися на сталий потік голодних селян...

Померлих і тих, хто помирає, накладали на спеціальні вантажівки, які їздили вулицями і вивозили їх за місто до сараїв. Ще живих там просто залишали помирати... Селяни думали, що вантажівки виділені для опіки над ними, і матері саджали на них дітей, сподіваючись, що їх годуватимуть... Я пам'ятаю...голодних дітей віком близько п'яти років, які поскоцюблювалися в нішах неподалік входу в театр і поволи помирали...”, – ці та інші факти надала

ДОКУМЕНТ СЕД АСКОД

Сертифікат [58E2D9E7F900307B04000009C702D00B2F97C00](#)

Підписувач [Дробович Антон Едуардович](#)

Дійсний з [19.12.2019 0:00:00](#) по [19.12.2021 0:00:00](#)

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

№ 3185/2.1-07-21 від 22.11.2021

комісії Конгресу США у 1986 році свідок тих подій Тетяна Кардиналовська, котра жила в 1932 році у Харкові.

Селяни обирали різні стратегії спасіння. Найчастіше намагалися дістатися міст, де голод лютував не настільки сильно, бо робітники та службовці отримували харчі за продовольчими картками. Там дітей залишали на вокзалах, у під'їздах житлових будинків, біля лікарень, дитсадків чи дитбудинків. До прикладу, за три тижні лютого 1933-го у Вінницькій області під сиротинцями знайшли 105 дітей. Очевидно, матері вбачали в цьому єдиний шлях порятунку.

Кількість залишенців у містах зростала катастрофічно. Тисячі їх блукали містами, організовувалися у ватаги та виживали як могли – крали, займалися розбоєм, жебракували, шукали їжу в смітниках. Жили безпритульні також де доведеться. Наприклад, у Харкові в недобудованих корпусах тракторного заводу. Особливо багато покинутих щодня з'являлося теж у Києві, Одесі, Полтаві. Щоб позбутися їх як небажаних елементів, місцеві влади організовували облави. Спійманих розподіляли по притулках або вивозили подаль, де ті, переважно, помирали з голоду.

Крім того, для них створили спеціальні розподільники. Зокрема, в Києві на станції Київ-Пасажирський функціонував вагон-приймальник безпритульних. Сюди їх доставляли, дезінфікували і відправляли до дитячих будинків, інтернатів, комун. З 1 червня до 1 серпня 1932-го через цей вагон “пройшло” 358 дітей, в основному сільських. На Харківському вокзалі лише за 25 травня 1933 року міліція затримала 2 тисячі хлопців і дівчат, хворих на тиф, дистрофію або з іншими проблемами зі здоров'ям.

Жахлива ситуація була й у самих притулках. Ще навесні 1931 року їх позбавили централізованого постачання продовольством. Поновилося воно лише у травні 1933 року, в пік голоду.

Тоді ж під заклади для утримання відловлених використовували школи, робітничі бараки, заводські клуби, навіть закинуті і непридатні для житла споруди, товарні вагони, армійські намети тощо. Часто ці сиротинці ставали справжніми таборами смерті, адже умови утримання в них не тільки не забезпечували їм нормального розвитку, а й навіть не гарантували виживання.

Статистика смертності у притулках дає змогу уявити масштаби лиха. Лише із травня 1932 року до листопада 1933-го в таких установах у Запоріжжі офіційно загинуло приблизно 800 дітей від 7 днів до 8 років. А в Києві в одному дитбудинку №15 за один (!) день 7 квітня померло 15 немовлят від 1 до 8 місяців.

“Поблизу будинка, в якому я мешкала, стояла споруда ...яку перетворили у «збірний пункт» для безпритульних, яких виловлювали на вулицях і яких після санітарного огляду розсилали по сирітських будинках. Я часто бачила, як до тої споруди під'їжджали вантажівки і як міліціонери вивантажували з них брудних, обідраних дітей. Взимку я бачила, як ранком виносили на двір тіла напівголих дітей. Навантажували їх на машини і покривали брезентом. Ідучи аж до вулиці Артема, я чула як гучномовці, які висіли на кожному розі, горланили про жахливі умови, в яких жили люди в капіталістичних країнах і як чудово живуть у нашій

ДОКУМЕНТ СЕД АСКОД

Сертифікат [58E2D9E7F900307B040000009C702D00B2F97C00](#)

Підписувач [Дробович Антон Едуардович](#)

Дійсний з [19.12.2019 0:00:00](#) по [19.12.2021 0:00:00](#)

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

№ 3185/2.1-07-21 від 22.11.2021

Соціалістичній Батьківщині», – зі свідчень (№ 47) комісії Конгресу киянки Варвари Діберт.

Згідно із дослідженнями українських демографів, надсмертність дітей у віці до 15-ти років складала 1,7 мільйона дітей або 43,5% від усіх жертв Голодомору. Найпершими помирали немовлята. Так, малюків до одного року померло 740 тисяч осіб (18,7% всіх жертв).

Голодомор винищив або завдав непоправних втрат цілому поколінню українських дітей. У багатьох районах України у вересні 1933 року за шкільні парти не сіли близько двох третин учнів.

За оцінками демографів, 600 тисяч дітей в голодні роки не народилися внаслідок смерті або вибору не народжувати потенційних батьків. І в наступний період рівень дитячої смертності залишався неприродно високим через вплив на репродуктивну функцію ослаблення недоїданням у дитячі роки.

Діти, що пережили Голодомор, мали тривалі та різноманітні травматичні наслідки. Це було постгеноцидне покоління. Навіть той, хто пізніше досяг успіху, все життя відчували тягар того потрясіння. Наприклад Євгенія Сакевич-Даллас, яка в США та Європі стала відомою моделлю і громадською діячкою, пізніше згадувала, що репресувала свою травматичну пам'ять і не хотіла говорити про пережите.

Голодомор дитячими очима. Спогади

Переважна більшість свідків Голодомору, які наприкінці 1980-х наважилися вголос заговорити про ті страшні часи, у 1932–1933 роках були дітьми. Голод не лише забрав у них здоров'я, а й часто рідних чи друзів. Він забрав світлі барви їхнього дитинства, замінивши їх страхом і покорою, німим розпачем і зруйнованою вірою в людяність і добро. Лише наприкінці життя їм відкрилися справжні причини цього лиха і страшні його наслідки.

Представляємо розповіді про долі тих, на чие дитинство випали такі страшні випробування, і їхні тогочасні спогади.

Історія 1. Олесь Бердник

Відомому письменнику-фантасту, співзасновнику Української Гельсінської групи Олесю Берднику в листопаді 1932-го ледве виповнилося шість років. На той час його родина повернулася в родове село Кийлів на Київщину, в епіцентр голоду. Тут на його очах тихо згас дід, Трохим Дадович – просто відмовився їсти, “щоб дітям більше було”. Так само голодна смерть чекала іншого діда, Василя Олександровича, який залишився на Херсонщині.

Малого Олеся та його сестру від голоду врятував батько, коваль і вправний механізатор Павло Трохимович, який знайшов роботу – в сусідньому селі голова виявився чуйною людиною і допомагав людям як міг: віддав навіть зерно, призначене для посівної, ризикуючи опинитися в таборах. Той повірив новому ковалеві і дав продуктів авансом.

ДОКУМЕНТ СЕД АСКОД

Сертифікат [58E2D9E7F900307B040000009C702D00B2F97C00](#)

Підписувач [Дробович Антон Едуардович](#)

Дійсний з [19.12.2019 0:00:00](#) по [19.12.2021 0:00:00](#)

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

№ 3185/2.1-07-21 від 22.11.2021

Олесь Бердник чи не першим згадав про Голодомор у художній літературі незалежної України. Він оприлюднив власні спогади на початку 1990-х в автобіографічному романі “Пітьма вогнища не розпалює...”.

“...Настав страшний рік. Тридцять третій.

По хатах ходили комнезамівці на чолі з представниками «згори», забирали все, що можна було їсти: зерно, спечений хліб, борошно, картоплю, буряки, моркву. Навіть те, що варилося в печі в горщиках, витягали й розбивали об землю. Відбувалося щось незбагненне, селяни падали на коліна, благали залишити бодай якусь крихту для дітей, але групи експропріаторів були невблаганні.

Наша сусідка Оксана була вагітна. Коли грабіжники з комнезаму почали розбишакувати в хаті – витягли кашу з печі та хрьопнули її об долівку, вона сховала маленький вузлик пиона під спідницю і сіла на нього. Учасниця ревізійної групи, (до речі, Оксанина родичка) помітила це і звеліла їй встати.

Висмикнувши вузлика з-під вагітної, вона урочисто показала його представникові центру.

– Ви тільки гляньте на цей контрреволюційний елемент!

Тоді любили висловлюватися таким високим штилем.

Оксана впала на коліна, тримаючись за вузлик пиона, плакала, звертаючи увагу на свою вагітність, але родичка була невблаганна й політично стійка: експропрійоване не віддавала.

Тоді навіть «представник», змилостивившись, звелів:

– Оставь ей узелок! Все равно подохнет!...

...За кілька днів село почало перетворюватися в зборище понурих тіней. Люди напухали, вмирали. Трупи можна було знайти де завгодно: в полі, в лісі, на дорозі, на березі Дніпра.

Пам'ятаю містичні картини: плентається вулицею конячина, тягне воза. Із-під рогожі стирчать на всі боки сині ноги. Мені цікаво, куди їх везуть, я біжу вслід за підводою. Візник зупиняється біля цвинтаря, там уже викопано велику й глибоку яму. Підходять копачі, піднімають край воза. Трупи безладно падають у яму. Звідусіль набігають здичавілі, бездомні собаки, гризуть трупи. Їх відганяють, проте безуспішно...

Мені страшно, я втікаю геть...

...Батьку інколи давали трохи борошна, вівсяні колючі коржі, висівки з проса. Ми з сестрою давилися тими одвійками, вони не лізли в горло.

Приходили якісь жінки, прохали що-небудь поїсти. Мати віддавала останнє – обрізки картоплі, залишені для посадки. Одна дівчина увивалася ласкою біля матері, все обіцяла дати їй малини, коли ягоди визріють, взамін картопляних лушпайок.

Ми через кілька днів відвідали ту дівчину, котра мешкала над річищем Дніпра. Довкола – спустошені садиби, здичавілі коти. Вибиті вікна. Ніде нікого. На полу біля припічка – вже розкладений труп дівчини. Мати голосила, кликала живих ще сусідів, щоб поховати покійну, а я зацікавився книгою, листки якої

ДОКУМЕНТ СЕД АСКОД

Сертифікат 58E2D9E7F900307B04000009C702D00B2F97C00

Підписувач Дробович Антон Едуардович

Дійсний з 19.12.2019 0:00:00 по 19.12.2021 0:00:00

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

№ 3185/2.1-07-21 від 22.11.2021

перегортав вітер на підвіконні. Кожна сторінка була розділена лінією, ліворуч шрифт незрозумілий, праворуч – російською мовою. Правда – дореволюційний правопис. Я досить вільно почав учитуватися в таємничий текст. То було, як я далеко пізніше зрозумів, Євангеліє від Іоанна. На очі мені потрапив шмат, де оповідалося, як Марія Магдалина відвідала гріб, куди поклали Ісуса після страти. Вона його там не знайшла і вельми засумувала. Хтось питає її: кого шукаєш, жінко? Вона не впізнала воскреслого Учителя і благає сказати, де поділи її коханого Ісуса...

Далі мене чомусь вразило його слово: «Марія!» – а потім її захоплений вигук: «Раввуні!» – тобто ласкава форма поняття – учитель. Скільки згадую, це «раввуні» супроводжувало мене все життя. Чому – не відаю... Сліпучий спогад дитинства: лагідний голос: «Марія!» – і ніби луна над віками: «Раввуні!..»

Наблизилася мама, одірвала мене від читання. Ми залишили ту скорботну хату...

...І до нашої оселі завітав майже повний голод. Уже зацвіли акації, ми з сестрою їли солодкуваті суцвіття. Я пригасав, ледве пересував ноги. Приходила цілковита байдужість...

Одного вечора батько приніс із колгоспу кілька вівсяних коржів, із них стирчали гострі шпичаки. Мати хотіла їх передрібнити, щоб дати нам, батько благав дозволити йому з'їсти бодай один корж, але вона не дозволяла: від тих шпичаків уже вмерло кілька сусідів. Батько хряпнув дверима і, не прощаючись, пропав на кілька днів. Вернувся він на четвертий день, привіз крупи, вершків, борошна. Він найнявся працювати ковалем у колгоспі, що виник на місці комуни «Ленінка». Голова Тютюн (прекрасна, чуйна людина) дав йому трохи продуктів авансом. Це був рятунок. Мати за короткий час відходила нас із сестрою, і ми вже почали рухатися, бігати...

...Мама оповідала, що на ринках у Києві лікарі проводили лекції, пояснюючи покупцям, чим відрізняється людське м'ясо від яловичини або свинини. І сама вона ледь-ледь не потрапила під ніж «заготівельників», обманута якоюсь меткою жіночкою, котра обіцяла їй продати шиона за невелику ціну. Треба було зайти в якийсь темний підвал, але маму зупинив нездоланний жах, вона просила: «Винесіть шионо сюди, тут розплатимось». Жіночка зивалася вужем, запрошувала: «Та тут кілька кроків, зайдіть!» Але мама вперлася – ані руш з місця. Тоді з глибини підвалу виглянув волохатий, похмурий здоровило і злобно сказав: «Догадлива, сука! Щастя твоє!». Мама кинулася стрімголов від того двору і кілька днів не могла отямитися від несусвітнього жаху...

Із книги Олеся Бердника “Пітьма вогнища не розпалює”

Історія 2. Сергій Плачинда

Письменник і журналіст, автор книг “Київські фрески” та “Неопалима купина” Сергій Плачинда пережив Голодомор на Кіровоградщині, в селі Масляниківка. В червні 1933-го йому виповнилося п'ять років. Із дітей з усього

ДОКУМЕНТ СЕД АСКОД

Сертифікат 58E2D9E7F900307B040000009C702D00B2F97C00

Підписувач Дробович Антон Едуардович

Дійсний з 19.12.2019 0:00:00 по 19.12.2021 0:00:00

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

№ 3185/2.1-07-21 від 22.11.2021

села в живих лишилося двоє: він і сусідська дівчинка Оля. Від смерті їх оберігали всім селом.

“Мій батько був серед перших, хто в Україні заговорив про Голодомор, свідком якого був. Ще у 1947-му році. За спогадами батька, в газеті «Кіровоградська правда» оголосили конкурс на найкраще оповідання. Батько написав три: два про війну, а третє – про свого діда Максима. Його розкуркулили, і в 1933-му він поїхав у Єлисаветград роздобути для онука шматок хліба. Діда по дорозі зарізали і з’їли. Публікації оповідання батько не дочекався. Пішов до голови журі конкурсу Віктора Яроша. Той сказав: «Дорогий Серьожа, візьми свій рукопис, винеси його через чорний вхід, щоб ніхто не бачив. А потім спусти в клозет.

Про це батько напише лише через півстоліття. Теж – одним із перших», – згадувала його дочка, журналістка Галина Плачинда.

Сам Сергій Петрович неодноразово розповідав у численних інтерв’ю про жахливі картини, які зберегла його дитяча пам’ять. Ось фрагмент одного з них:

“...Комсомольці добре попрацювали у селі Масляниківка – вимели все до крихти. Коли настала зима, мій рідний дід Максим Митрофанович – міцний красень з вусами, аби врятувати мені життя, рушив до Єлисаветграда (нині – Кропивницький) за макухою. Та з ним трапилося те, що на ту пору вже ставало звичним явищем: його зловили людоїди, вбили, розчленували і м’ясо навіть продавали на базарі. За тим заняттям їх піймала міліція...

Пам’ятаю іншого дідуся на прізвисько Воловик (завідував сільськими волами). Коли настав голод, він їздив на волах попід хатами і гукав: «Винось!». За ту роботу совети йому платили крихти, то він пік маленькі оладочки і віддавав мені. Аж одного ранку я вибіг до його воза і побачив, що дідусь помер...

Мама, аби врятувати мене, винесла євреям-перекупникам усі домашні розкішні українські рушники... Я плакав за однолітками, які помирали один за одним, прохаючи матерів «Лизу! Лизу!». Бо лизали пусті миски до крові, адже там зберігався запах борщу...

... У квітні 1933 року в п’ятирічному віці я мав загинути мученицькою смертю. Пригадую, як дітей зібрали в селі Масляниківці, що над річкою Сугакля, оспіваною Карпенком-Карим. Нас було п’ятеро хлопчиків. А на вигоні – кухня, де столувалися комсомольці й комуністи. Там орудувала товста повариха Кащиха. Стіл просто неба, два хлопчики праворуч, два ліворуч, я – в торці. І вона подає нам миски із супом з кропиви. Як зараз бачу, як там плавали кропив’яні листочки. Проте я чомусь набурмосився, мабуть, вона вдарила мене. Закляк я над тією мискою і думаю: «Умру, а не буду їсти назло цій Кащисі».

Виявилося, моя уперта вдача мене врятувала. Бо ті четверо накинулись на їжу – й одразу в крик. А такі сльозини великі! Один з хлопчиків ще раз сьорбнув ложку того варива і закричав дужче. Вочевидь, від крику, і будучи знесилений голодом, я знепритомнів. Наступний «кадр», який пам’ятаю: стою, лежать ці хлопчики мертві. І тут мене якась сила піднімає вгору. Мати!!! Як вона дізналася, де я, – невідомо. Схопила мене, біжить вниз по косогору до нашої

ДОКУМЕНТ СЕД АСКОД

Сертифікат [58E2D9E7F900307B040000009C702D00B2F97C00](#)

Підписувач [Дробович Антон Едуардович](#)

Дійсний з [19.12.2019 0:00:00](#) по [19.12.2021 0:00:00](#)

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ’ЯТІ

№ 3185/2.1-07-21 від 22.11.2021

вулиці і кричить: «Не дам цій людоїдці синочка мого загубити». А мені соромно сидіти у матері на руках, бо вважаю себе дорослим. Хоча на той час вже не було перед ким соромитися: село вимерло, мертва тиша...

Коли я став студентом, готував для «Літературної України» свої перші статті і нариси, випало писати про одного кіровоградського хірурга. І перше, чим я поцікавився під час розмови, – що сталося з цими хлопчиками? Чому вони так померли? Виявляється, дитячі кишечки під час голоду стали тонесенькими, як цигарковий папір. Листя з кропиви для них було як каміння – розривало наскрізь. «Вони загинули страшною смертю. Ви врятувалися тому, що не їли», – пояснив мені хірург...

...І другий епізод. Дивовижний. Він завжди у мене перед очима. Літо 1933 року. Голоду вже нема, але люди вмирають страшною смертю: наїдаються і мають заворот кишок. Нестерпні крики. Ніякого медичного нагляду, допомоги. А мама замикає мене в хаті. Єдина моя іграшка (і зараз на балконі стоїть) – це німецька швейна машинка «Зінгер». Як вона збереглася – досі загадка. Виглядав у вікно, а на вулиці ні собака не гавкне, бо поїли собак, ані півень не заспіває. І ще мене стерегли дві «бабусі», щоб ніхто не викрав дитину (бо так загинув мій двоюрідний братик). Називав я тих жінок бабусями, а насправді то були дві молоді жінки – 27–28 років. У однієї від голоду померло двоє дітей, у другій – троє, і чоловіки. Сторожували мене добровільно. З кочергою стояли на варті мого життя...

Пам'ятаю, заглядають у вікно: «Сергієчку, ми тут». Вони вже не могли говорити, як слід, а тільки голосили. Навіки закарбувалися у пам'яті їхні страшні почорнілі обличчя-фрески... Всі діти у моєму селі вимерли. Врятувався я і ще одна дівчинка Оленка...

...Увечері приходила мама і приносила кілограм хліба: глевкий кусень з водою. Щоб його одержати, треба було у полі за день 11 кіп вив'язати (660 снопів). Я й зараз бачу грудку цього чорного хліба. Мати ставала на коліна, в одній руці я тримав кварту води, а вона давала мені по малесенькому кусочку. І приходили ці дві жінки. Вони були у білосніжних кофтинках і хустках. Мене це і досі вражає. Приносили їсти, сідали обабіч мене і щось цокотіли мені. Тільки пам'ятаю «Сергієчку» та «Сергієчку». І така урочистість була у тому всьому. Вже потім я зрозумів: їхні діти померли, і вони хотіли, щоб я жив... Якби я був художником, я б намалював тріаду тих святих жінок із хлопчиком...

...Поруч із нашим селом Масляниківкою (зараз околиця Кропивницького – ред.) було три села (вони і зараз є) Каменівка, Клинці й Покровське, де жили і живуть майже всі росіяни. Колись ще цариця Катерина Друга переселила їх туди. Там була і є російська школа, російська мова. І там голоду не було. Це я добре пам'ятаю. Бо коли мій опухлий від голоду батько пошукатьгав туди і знайшов роботу, ми з мамою теж переїхали. Там діти були ситі. А в Масляниківці навіть шкільні вчителі всі вимерли: нікуди було йти до школи. Це ще одне свідчення того, що геноцид був спрямований саме проти українців як нації..."

ДОКУМЕНТ СЕД АСКОД

Сертифікат [58E2D9E7F900307B040000009C702D00B2F97C00](#)

Підписувач [Дробович Антон Едуардович](#)

Дійсний з [19.12.2019 0:00:00](#) по [19.12.2021 0:00:00](#)

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

№ 3185/2.1-07-21 від 22.11.2021

Історія 3. Галина Плаксії

Родину Плаксіїв Голодомор застав у селі Маньківці на Вінниччині. Галі тоді було шість років. А ще сім'я мала дворічну Марію, одинадцятирічну Явдокію та чотирнадцятирічну Фросину.

Батьки мали землю, були дуже господаровиті. Аби вижити під час колективізації, мусили віддати у колгосп худобу і весь реманент. Нові хазяї з колгоспу навіть бляху здерли з хати і накрили нею зерносховище. Якимось дивом лишилась корова – саме вона і врятувала родину. Хоча й бідували всі дуже. Галина Плаксії прожила 80 років, виховала трьох дітей. Одна з них – відома поетка Наталка Поклад.

“Страшні були часи, сумно навіть згадувати... Була на нашій вулиці тітка Ликера, по-вуличному Халємиха, мала дівчинку. Та дівчинка заслабла без харчу, опухла. Прийшла тітка до нашої мами й просить: «Мартусю, дай хоч кілька бараболин, бо дитина голодна...». Мама їй дала. Але дівчинка все одно померла. Багато тоді по хатах пухло і вмирало людей.

Дехто рятувався тим, що вдавалося зловити в Бугу чи знайти в лісі. Тато теж ходили до Бугу – ловили ракушки, і ми їх удома варили...

Весною люди обчімхували з береста молоде листя, товкли його, додавали ще щось і робили такі коржики; їх їсти не можна було – гіркі й тверді, але їли, бо голодні.

Я з тих пір не можу на буряк дивитись, так він мені тоді остогид. Хліба не було зовсім, мама зварять юшку, буцім зветься – борщ, а в тій ющі плаває бараболина і покришений буряк. Бараболі трохи мали, бо землю ще не всю забрали. А хліба не було. А нас же в хаті – шестеро! Худі, охлялі, і день до дня – впроголодь...

Ми, діти, ледь дочекалися, коли зацвіте акація та з'явиться трава «калачики», щоб на тому «пастися». Як гусінь, обносили все...

І той страшний рік перебули, бо тато якимсь чудом утримали на обійсті корівчину. Все віддали в колгосп – і реманент, і бляху з хати, і вози, і що там ще казали, – а корівчину якось зберегли.

А на сусідній вулиці жінка, Баранчиха, з'їла своє дитинча. Від голоду зійшла з розуму... Її забрала міліція... Страх Господній, що тоді було!..”

Зі спогадів про маму Наталки Поклад

Матеріали Українського інституту національної пам'яті,

присвячені темі Голодомору 1932–1933 років

Інформуємо, що на офіційному сайті Інституту розміщено інформаційні та візуальні матеріали, фотодокументальні виставки, книги-каталоги тематичних виставок, серії плакатів, відеоматеріали, які можна знайти за посиланнями:

- **Відеоісторія** “Голодомор. Чому злочин став можливим”:

https://www.youtube.com/watch?v=5F_VSHVyicw;

- **Методичні рекомендації** до Дня пам'яті жертв Голодомору: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/den-pamyati-zhertv-golodomoru-1932-1933-metodychni-rekomendaciyi-dlya-navchalnyh-zakladiv>;
- **Візуальні матеріали** “Голодомор 1932–1933 – геноцид Українського народу”: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/prezentaciyi/golodomor-1932-1933-genocyd-ukrayinskogo-narodu>;
- **Книга** “Чорні дошки” України. Чернігівська область”. Збірник документів і матеріалів (видання Інституту дослідження Голодомору Національного музею Голодомору-геноциду, видане за підтримки Українського інституту національної пам'яті) <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/chorni-doshky-ukrayiny-chernigivska-oblast-zbirnyk-dokumentiv-i-materialiv>
- **Книга** “Пам'ять роду” <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/pamyat-rodu>
- **Книга** Ірини Рєви “По той бік себе”: <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/iryna-reva-po-toy-bik-sebe>;
- **Збірка спогадів** Анастасії Лисивець “Скажи про щасливе життя...”: <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/anastasiya-lysyvec-skazhy-pro-shchaslyve-zhyttya>;
- **Книга** “Людяність у нелюдяний час” про добровинців, які допомагали вижити тим, хто голодував: <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/lyudyanist-u-nelyudyanyu-chas-2-ge-vydannya>;
- **Видання** “Репресовані” щоденники. Голодомор 1932–1933 років в Україні”: <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/represovani-shchodennyky-golodomor-1932-1933-rokiv-v-ukrayini>;
- **Брошура** “Голодомор не зламав”: <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/golodomor-ne-zlamav>;
- **Видання** “Хроніки війни більшовиків з українським народом. Голодомор 1932–1933 років на Чернігівщині: виконавці злочину”: <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/hroniky-viyny-bilshovykiv-z-ukrayinskym-narodom-golodomor-1932-1933-rokiv-na-chernigivshchyni-vykonavci-zlochynu>;
- **Брошура** “Голодомор Комуністичний геноцид в Україні”: <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/golodomor-komunistychnyy-genocyd-v-ukrayini>;
- **Інформаційна брошура** “Україна 1932-1933. Геноцид голодом” (українською, англійською, французькою, іспанською, німецькою мовами): <https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/broshura-ukrayina-1932-1933-genocyd-golodom>;
- **Фотодокументальна виставка** “Спротив геноциду”:

ДОКУМЕНТ СЕД АСКОД

Сертифікат [58E2D9E7F900307B040000009C702D00B2F97C00](#)

Підписувач [Дробович Антон Едуардович](#)

Дійсний з [19.12.2019 0:00:00](#) по [19.12.2021 0:00:00](#)

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

№ 3185/2.1-07-21 від 22.11.2021

<https://uinp.gov.ua/vystavkovi-proekty/fotodokumentalna-vystavka-sprotyv-genocydu-do-81-h-rokovyn-golodomoru>;

- **Серія плакатів “Люди правди”:**

<https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/vchytelyam/metodychni-rekomendaciyi/golodomor-ne-zlamav-pamyati-zhertv-genocydu-ukrayinskogo-narodu>;

- **Серія плакатів “Незламні”:**

<https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/web-versiia-baneriv-proiektu-nezlamni>;

- **Каталог виставки “Спротив геноциду”:**

<https://uinp.gov.ua/elektronni-vydannya/sprotyv-genocydu-knyga-katalog-vystavk>;

- **Відеоматеріали:**

https://www.youtube.com/playlist?list=PLitKIb_cEyqcVOam2T9FC--sUbpQTALtX;

https://www.youtube.com/playlist?list=PLitKIb_cEyqerCDPspfKWdyB7EfpWPsg0;

<https://mega.nz/?fbclid=IwAR0SnDAVD8TP7hGqZaxzzEeeNCa1O4wD4HyH3uNb-t5LgYVw6l7EHYMCnjk#F!oYMRDIKb!4tcOxwczaEXVy2gSurXWMw>;

<https://mega.nz/folder/I8QhCKwZ#MalDP1rq79VVw2VdZ551Vg>;

https://mega.nz/folder/p8B0mDKL#_7iBIgUjhBL-U_17Sv3V_w;

<https://mega.nz/folder/IgQCwRqb#GSYzGmBoxt6bQNTsX1I9FQ>;

<https://mega.nz/folder/Y1JyVQ7J#DhMZr5sVEjzzEz9aL8NSPg>

- **Серія відеороликів “Голодомор – помста за свободу”:**

https://www.youtube.com/playlist?list=PLitKIb_cEyqfd-Bg3I4YfbDtkfSxgm1NO;

- **Документи іноземних країн і міжнародних організацій щодо Голодомору в Україні:** goo.gl/ZcDnmf;

- **Геоінформаційна система:** “Голодомор 1932–1933 років в Україні”:

goo.gl/1RNSXz

- **Постанова апеляційного суду міста Києва за кримінальною справою, порушеною за фактом вчинення геноциду в Україні у 1932–1933 роках:**

<https://old.uinp.gov.ua/publication/postanova-apelyatsiinogo-sudu-mista-kieva-za-kriminalnoyu-spravoyu-porushenoyu-za-faktom>

Соціальна реклама:

Український інститут національної пам'яті розробив тематичну соціальну рекламу. Її макети для вільного використання розміщені:

https://mega.nz/folder/w4QDDYjJ#M4vo4tcpbwMGhu4yACH_5w

Над матеріалами працювали співробітники Українського інституту національної пам'яті: Віталій Огієнко, Ганна Байкеніч, Олена Охрімчук, Наталя Слобожаніна.

Спогади про Голодомор з книги “Память роду” (авторка ідеї – Аліна Карбан, упорядниця книги – Наталка Позняк-Хоменко).

ДОКУМЕНТ СЕД АСКОД

Сертифікат [58E2D9E7F900307B04000009C702D00B2F97C00](#)

Підписувач [Дробович Антон Едуардович](#)

Дійсний з [19.12.2019 0:00:00](#) по [19.12.2021 0:00:00](#)

УКРАЇНСЬКИЙ ІНСТИТУТ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАМ'ЯТІ

№ 3185/2.1-07-21 від 22.11.2021